

ІСТОРІЯ РАДЯНСЬКОГО РУХУ ОПОРУ В УКРАЇНІ

УДК 356, 15: 94 (477) “1941–1944”

Іван Капась
(Переяслав-Хмельницький)

ПАРТИЗАНСЬКЕ З'ЄДНАННЯ № 8 ІМЕНІ ВАСИЛЯ ЧАПАЄВА: НЕВІДОМІ АСПЕКТИ ОРГАНІЗАЦІЙНОГО СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗФОРМУВАННЯ

Автор статті на основі власних досліджень робить спробу розкрити проблеми, пов'язані із організацією та розформуванням партизанського з'єднання № 8 ім. В. Чапаєва. Передусім, увага зосереджена на кількісному складі учасників антифашистської боротьби, питанні формування керівного «ядра» партизанської організації, участі партизанів після розформування з'єднання, їх нагородження та ряд інших малодосліджених аспектів.

Ключові слова: партизани, партизанське з'єднання № 8 ім. В. Чапаєва, партизанський загін, командир, комісар, розформування, антифашистська боротьба, підпільна група, підпільно-партизанська боротьба.

Однією з маловивчених сторінок новітньої історії України і до сьогодні залишається партизанський рух у роки Великої вітчизняної війни 1941–1945 рр. У минулому заідеологізована тема хоча й піддавалася масштабному вивченню, проте не була повністю вичерпана. Такі проблеми, як матеріально-технічне забезпечення партизанів, їхній побут, нестатутні відносини не дістали належного висвітлення. Поза узагальненим дослідницьким фокусом залишилися багато партизанських загонів і груп, які в різні періоди діяли у багатьох областях УРСР. До числа малодосліджених можна віднести і партизанське з'єднання № 8 імені Чапаєва, що діяло на окупованій ворогом території Київської (Переяславський, Ржищівський, Миронівський, Богуславський райони) та Полтавської областей (Канівський, Гельм'язівський райони).

Брак уваги дослідників до вивчення цього питання можна пояснити тим, що досліджувані територіальні межі не зовсім відповідали умовам сприятливим для ведення партизанського руху. Коли йде мова про партизанський рух на Україні у ході Великої вітчизняної війни, то передусім під цим

розуміються з'єднання С. Ковпака, О. Федорова, О. Сабурова, тобто авангард антифашистської боротьби. Натомість, діяльність інших загонів і з'єднань перебуває на другому плані. Проте, такий підхід є не зовсім правильним.

Серед опублікованих наукових напрацювань дослідників теми слід виділити праці написані у радянський час та публікації з 1990-х рр. і до сьогодні. Стосуються вони, здебільшого, території Переяславщини. Ця обставина важлива передусім тому, що, починаючи з літа 1943 р., місцем дислокації партизанського з'єднання ім. Чапаєва стають придніпровські лісові території на околицях с. Хоцьок Переяславського району.

Напевно, чи не єдиною працею радянського періоду, яка найповніше охопила період Великої вітчизняної війни на Переяславщині та нацистську окупацію, як один із її епізодів є монографія М. Сікорського та М. Швидкого «На землі Переяславській»¹. Її автори, у розділі присвяченому воєнним рокам, акцентують увагу на висвітленні репресій окупантів, вивезенні населення на примусові роботи, заподіяних загарбниками збитках. Також значне місце відведено розглядові партизанського руху та діяльності підпільників, форсуванні Дніпра в районі Переяслава. Незважаючи на насиченість монографії різного роду фактажем, суттєвим недоліком є відсутність, у більшості випадків, посилань і тому сьогодні, виявляється, доволі складно перевірити зміст написаного.

В енциклопедичному виданні «Історія міст і сіл УРСР. Київська область»² повною мірою не розкрито питання антифашистського руху опору. Уривчасті відомості стосовно підпільного руху та бойової діяльності з'єднання ім. Чапаєва можна зустріти в історичних довідках окремих населених пунктів.

Безпосередньо антифашистському руху опору на Київщині присвячено книгу «Непокоренная земля Киевская»³. Проте, основну увагу в ній, стосовно досліджуваного нами з'єднання, приділено бойовій діяльності, роботі партійної організації, прибуттю десантників і налагодженню зв'язку із штабом фронту. Характерною ознакою книги є високий ступінь узагальнення.

Із середини 90-х рр. ХХ ст. — на початку ХХІ ст. починають з'являтися наукові статті, присвячені партизанському руху на Переяславщині. Зокрема, це праці О. Мінгазутдінова⁴, В. Дем'яненко^{5, 6}, О. Тарапон⁷, О. Гончаренка та Я. Потапенка^{8, 9}.

Олександр Мінгазутдінов у статті «Народна боротьба проти фашистський окупантів на Переяславщині в роки Великої Вітчизняної війни» акцентує увагу на основних рисах партизанського руху загалом і переяславських партизанів зокрема. Автор публікації намагається простежити генезу розвитку руху опору від зародження підпільних організацій та груп

до створення партизанських загонів. Щоправда, вузька джерельна база не дозволила зробити це в повному обсязі.

Окремий епізод в історії підпільно-партизанського руху на Переяславщині розглянула Віра Дем'яненко у публікації «Діяльність антифашистської підпільної організації в с. Хоцьки Переяславського району (1941–1943)». Автор, на основі доступних джерел, спробувала окреслити на конкретних прикладах масштаб зв'язків зазначеної організації та її поступову трансформацію у партизанський загін. Дослідниця визначила результати діяльності Хоцьківської підпільної організації, а також партизанського загону, що склався на її основі. У наступній публікації В. Дем'яненко «Рух опору на Переяславщині у 1941–1943 рр.» зроблено спробу системного аналізу основних віх підпільного та партизанського рухів. Автор подає організацію партизанського руху на загальноісторичному тлі, розкриває об'єктивні закономірності його виникнення.

Ґрунтовною з проблематики нацистської окупації Переяславщини видається робота О. Гончаренка та Я. Потапенка «Переяславщина у період Великої Вітчизняної війни 1941–1945 рр». Її автори використовують поряд із уже відомими дослідницькому загалу джерела не апробовані, як от матеріали Галузевого державного архіву Служби безпеки України. У статті, з-поміж іншого, охарактеризовано головні аспекти партизанського руху, вперше розглядається функціонування каральної системи на території м. Переяслава. Проте, неприпустимим з боку дослідників є називати джерельну базу з приводу вивчення окупаційного періоду Переяславщини «доволі незначною, можна сказати фрагментарною і бідною», оскільки на сьогодні існує доволі широкий масив як архівних, так і іншого роду матеріалів. Наступні публікації О. Гончаренка (у співавторстві з О. Тарапон), О. Потапенка вносять до наукового обігу ряд ще не використаних джерел.

Виходячи з аналізу перелічених досліджень, можна говорити про відсутність цілісної роботи присвяченої з'єднанню ім. Чапаєва. Наразі у питанні діяльності партизанського з'єднання залишається зовсім не дослідженою подальша доля партизанів при визволенні території їх дислокації Червоною армією. Із проголошенням незалежності України і розсекреченням архівних справ стало можливим дослідити це питання, зрозуміти роль кожного партизана, його заслуги і, відповідно, нагородження. Тож вважаємо за необхідне взяти за завдання доцільність розгляду окремих аспектів у його діяльності. Передусім, пов'язаних із становленням партизанської організації, взаємостосунків місцевого населення і десантованих партизанів, повоєнну долю учасників антифашистської боротьби.

Оскільки завданням пропонованого дослідження не є сукупний аналіз документальної бази, обмежимося її загальним оглядом. Слід зазначити, що для цілісного написання наукової роботи щодо різних аспектів діяльності

партизанського з'єднання ім. Чапаєва, не кажучи вже про окупаційний період у всій сукупності, є велика кількість архівних матеріалів, розміщених у вітчизняних та зарубіжних фондів колекціях¹⁰, а також мемуарної літератури¹¹. Найповніший документальний комплекс стосовно партизанського руху в Україні зберігає Центральний Державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГОУ). Саме у ЦДАГОУ розміщуються більшість документів з'єднання № 8. Серед них варто виділити звіти, рапорти командирів з'єднання до Представництва УШПР при Військовій раді 3-го Українського фронту про бойові дії, надання допомоги частинам Червоної армії при форсуванні Дніпра; щоденник бойових дій диверсійної групи О. Тканка; документи щодо розформування з'єднання; списки особового складу; стенограми бесід тощо. Особливу увагу привертають ряд справ, розсекречених на початку 90-х років минулого століття.

У своєму організаційному становленні партизанське з'єднання імені Чапаєва пройшло важкий шлях. Утворенню з'єднання передувало створення партизанських загонів, а останнім — виникнення підпільних груп, центрів. Загалом, підпільні групи на території Київщини виникали в багатьох селах та містах. На базі підпільних організацій почали формуватися партизанські загони. На основі загонів — з'єднання.

Антифашистська боротьба на досліджуваній території виникла не за черговою партійною рознарядкою, а за ініціативою місцевих жителів. Партизанські загони, що створювалися для боротьби з ворогом райкомами КП(б)У розпалися, здебільшого, ще у перший рік війни. Існували такі загони і на території Переяславщини. Один із таких випадків пригадує Михайло Андрієтті: «24.8.41 р. на нараді у парткабінеті голова РВК (*районний військовий комісаріат — Авт.*) направив мене у с. Пологи-Яненки для організації партизанського отряду. Там я познайомився з головою колгоспу ім. Калініна т. Джумою М. та головою колгоспу ім. Молотова Мазуром Д. та директором хоцьківського радгоспу т. Бицюрою. Але особливої роботи зробити там не удалося. У селі П.-Яненки 17.9.41 р. мене застали передові німецькі частини. Першим знайомством вони у мене з рук зняли годинник і забрали велосипед». Після цього випадку М. Андрієтті переїхав в окупований Переяслав і до приходу Червоної армії працював у слюсарній майстерні¹².

По іншому склалася доля учасників партизанського загону під командуванням Сахна, сформованого райкомом партії у с. Трахтемирові. Спочатку загін у районі невідвортної окупації палив скирти з хлібом та переправляв худобу з правобережних придніпровських сіл на лівий берег Дніпра. З приходом ворогів 25 партизанів Сахна та 100 бійців Червоної армії здійснюють напад на німецьких солдатів у с. Григорівці. Згідно з даними Ф. Жука, якого «як комуніста і бывшего голову сільради РПК залишило для

диверсійної і партизанської боротьби в тилу німців», у цьому бою убито 27 і поранено до 100 ворожих солдат, взято в полон 16. Партизани мали втрати: 7 чоловік загиблих і 23 поранених. Після безуспішної спроби боротьби з окупантами в с. Зарубенцях, загін розбитий під Борисполем¹³.

Організаторами підпільно-партизанської боротьби ставали люди лояльні до радянської влади, колишні солдати Червоної армії, що пробралися якимось чином із оточення і залишилися жити на окупованій території, а також люди розчаровані у всіх «принадах» «нового порядку» німецької влади. Переважна більшість партизанів і підпільників були військово-службовцями, селянами і робітниками. І лише на початку вересня 1943 р. на зв'язок із з'єднанням ім. Чапаєва для боротьби з ворогом з'являється сформована штабом партизанського руху партизанська група О. Тканка у складі 9-ти чоловік¹⁴.

Партизанське з'єднання № 8 ім. Чапаєва утворилося на початку червня 1943 р. при об'єднанні двох загонів: партизанського загону № 8 І. Примака та партизанського загону ім. Шевченка О. Ломаки. Номер «8» загоном Примака, як говориться у «Звіті про бойові дії об'єданого партизанського загону № 8 ім. Чапаєва», був отриманий від політвідділу 5-ї армії, завдання якого виконував П. Шарафоненко. Натомість партизани Омеляна Ломаки самі дали назву загому.

Із своїх однопумців Іван Примак у грудні 1941 р. на території Миронівського району організував партизанську групу. Спочатку партизанів було лише п'ятеро. Наприкінці 1941 р. їм навіть вдалося здійснити першу операцію: на залізничній ділянці станція Таганча — зупинка Сотники вони пустили під укіс німецький потяг із боеприпасами. Результатом став розбитий паровоз, 10 вагонів та зупинка руху на 5 годин. За відсутності вибухівки операція проводилася кустарним способом: партизани відкрутили залізничне полотно на одній стороні¹⁵. Проте, подальша діяльність групи не залишилася поза увагою окупаційної влади. І. Примака заарештовують, але він, користуючись старими зв'язками, утікає із в'язниці.

У червні 1942 р. колишній політрук 37 армії Микола Попов здійснив спробу організувати партизанський загін поблизу с. Шандра із червоноармійців, які в силу різних обставин залишилися на окупованій території. Розрахунок був взятий на те, що перед бійцями стояв вибір: або їхати на примусові роботи до Німеччини, або залишитися і поповнити ряди утвореного загону: «... у травні місяці посилено почали брати молодь по Ржевському [Ржищівському — Авт.] району і в першу чергу військово-полонених, які жили по селах. У військовополонених було бажання, будь-що робити, будь-куди іти, тільки не потрапити до Германії. Ми використали цей момент і оформили загін»¹⁶. Проте, із запланованих 45-ти чоловік з'явилося лише 18. Ще гірший стан справ був із озброєнням: три іржаві гвинтівки і три

ножі, з яких один штик-ніж... Ситуацію ускладнювало те, що на збори не прийшов жодний представник місцевого населення. За домовленістю командиром загону став П. Корнілов, комісаром М. Попов. Бійці знали один одного лише в обличчя. Хто вони і звідки — не знав ніхто. «Партизани» вирішили йти у напрямку Черкаського лісу на з'єднання із діючим там партизанським загonom, про існування якого ходили чутки. Але за тієї обставини, що ніхто не знав дороги, а запитувати у випадкових людей не наважувалися, загін три ночі проблукав довкола села: «Ходимо, ходимо вночі, а на світанку дивимось і знову ми опиняємося на тій самій дорозі біля того ж села». Можливо, новостворений загін блукав би ще довго, та на 4-й день «походу» поблизу с. Дударів партизан виявив місцевий житель, який кинувся тікати із криком «Бандити сидять у яру». Ніхто не став очікувати прибуття поліції і загін розійшовся¹⁷.

Незважаючи на невдачу, М. Попову все ж вдалося пізніше організувати загін, але вже разом із І. Примаком, який, втікаючи від переслідування, переходить із Миронівського району до Ржищівського. Таким чином, у грудні 1942 р. був утворений партизанський загін, де І. Примак став командиром, М. Попов — комісаром¹⁸.

Загін поповнили члени підпільних організацій Піїв, Македонів та інших сіл. До нього увійшов і Касим Кайсенов — командир партизанської групи десантованої Українським штабом партизанського руху на окуповану територію «для організації партизанської боротьби в Київській і Полтавській областях». Сама група внаслідок зради провідника була знищена ворогом¹⁹.

У березні 1943 р. житель с. Григорівки Переяславського району, колишній політрук РСЧА Омелян Ломако на основі кількох підпільних груп створює партизанський загін ім. Шевченка. Його поповнили члени підпільних груп сіл Григорівки, Помоклі, Хоцьки (Переяславський р-н), Ромашки, Колесище (Ржищівський р-н). Спочатку в загоні, очолюваного О. Ломакою, налічувалося 16 чоловік²⁰. До основних операцій партизанів загону імені Шевченка можна віднести розгром в травні 1943 р комендатури в с. Зарубинці, Білоозерського лісництва Переяславського лісгоспу, зернових складів в с. Комарівка²¹.

1 червня 1943 р. відбулася зустріч партизанського загону № 8 під командуванням І. Примака та партизанського загону ім. Шевченка під командуванням О. Ломаки. На спільних зборах партизани назвали свій загін так: «8-й об'єднаний партизанський загін ім. Чапаєва». Об'єднана організація нараховувала 39 осіб: 12 — у загоні І. Примака і 27 — у загоні О. Ломаки. Дещо пізніше, через значне зростання чисельності загону, його стали називати 8-е партизанське з'єднання ім. Чапаєва.

Утворення об'єднаного загону, а згодом з'єднання прямопропорційно відобразилося на управлінні партизанською організацією. З'єднання у своїй

первісній основі складалося, як уже зазначалося, із двох «кістяків»: загону О. Ломако і загону І. Примака. Відповідно, потрібно розуміти ту обставину, що за великим рахунком це два різні колективи. Ситуацію ускладнював конфлікт у питанні керівництва між комісаром О. Ломакою та командиром І. Примаком.

Загалом, роль комісара у партизанському загоні можна порівняти із тією ж роллю командира. На рівні з командиром комісар не тільки безпосередньо брав участь у бою, але й на рівні з ним ніс повну відповідальність за виконання загоном будь-якого завдання. Судячи із рапорту секретаря комсомольського бюро П. Луценка командир І. Примака, начальник штабу Ф. Нагайцев не допускали комісара О. Ломако до керівництва. Особливо це питання загострилося із значним зростанням кількості учасників з'єднання та наступного створення О. Ломаком компартійного і комсомольського осередку. Намагання І. Примака та Ф. Нагайцева змістити О. Ломаку з його посади ні до чого не призвели.

У з'єднанні ім. Чапаєва був присутній розподіл на «своїх» та «чужих» («ваших»). Під цими категоріями слід розуміти, з одного боку, партизан І. Примака, та партизан О. Ломаки — з другого. Партизани І. Примака («свої»), за словами керівника комсомолу з'єднання, виступали свого роду «партизанською аристократією». «Розподіл одягу і взуття проводився виключно серед «своїх», а «ваші» залишалися «з носом». Цілі мішки мотлоху накопичені у «своїх», які, зносивши ту чи іншу річ, викидали, а не прали, тому що у них було багато, а окремі товариші перебували у скрутному становищі». Мало того, Ф. Нагайцев особисто знімав взуття з партизан (П. Луценко наводить приклад з партизаном Тютюнником). Весь здобутий партизанами одяг мусив здаватися начальнику штабу. Спроби комісара О. Ломако як належить вирішити питання закінчувалися «жахливою лайкою і істеричними криками» на його адресу. На партизанських зборах не дозволялося повністю висловлюватись «т. Примака і Нагайцев багатьох лаяли матом»²².

Проте, розмежування на «своїх» та «чужих» можна спостерігати не лише у з'єднанні № 8 ім. Чапаєва. Подібна ситуація простежувалася, щоправда дещо в іншому вигляді, і у партизанському з'єднанні під командуванням легендарного Сидора Ковпака. Кореспондент газети «Правда» В. Коробов, який у січні-березні 1943 р. побував у тилу ворога так доповідав начальнику Українського штабу партизанського руху Т. Строкачу: «В загоні Ковпака й досі кажуть: це наші (путивльські), а це не наші (глухівські)... Ковпак з Путивля, тому своїх, путивльських, більше цінує та оберігає, щедріше нагороджує, краще забезпечує боєприпасами, на відміну від глухівських... Раніше це відчувалося ще більше»²³.

Незважаючи на всі труднощі як у організації, так і діяльності, за час бойових дій партизани з'єднання ім. Чапаєва змогли потопити пароплав,

знищити 80 молотарок, 15 двигунів, 40 сепараторів, розгромити 8 німецьких поліцейських комендатур. У ході диверсій на комунікаціях ворога підірвано 4 військові ешелони, зруйновано 2 шосейні мости. Противник зазнавав значних втрат у живій силі. При виході Червоної армії до Дніпра партизани з'єднання окрім своєї безпосередньої участі та допомоги при форсуванні головної водної артерії України, організували переправу 520 автомашин, надали червоноармійцям 6 човнів-дубів, понад 3 т. бензину, забезпечили цінними розвіданими про розміщення німецько-фашистських військ. 21 вересня 1943 р. після зустрічі з частинами Червоної армії з'єднання розформували²⁴.

Незважаючи на фактичне закінчення своєї місії у тилу ворога, участь партизанів у Великій вітчизняній війні тривала й на далі. Подальше продовження боротьби диктувалося стратегічним значенням території, на якій у роки окупації велася бойова та диверсійна діяльність з'єднання ім. Чапаєва. За задумом радянського командування так званій «букринський виступ» мав стати плацдармом для переправи Червоної армії та подальшого розгортання наступу. За обставини, коли передові частини радянських військ вийшли до Дніпра, а основні сили відставали, необхідно було створити сприятливі умови для налагодження переправи, захопити і утримати висоти у районі сіл Великий Букрин — Малий Букрин. Це завдання повною мірою виконав 3-й партизанський загін. 120 партизанів під командування К. Кайсенова спільно з 4-ма червоноармійцями вибили німецьких солдат із Григорівки, Луковиці, Трахтемирова і зайняли висоти південніше Великого і Малеого Букрина. Партизани стримали дві ворожі атаки, а при відбитті третьої на підмогу прибула рота автоматників. Після появи основних частин Червоної армії загін Кайсенова зовсім вивели із бою²⁵.

У битві за Букринський плацдарм, окрім безпосередньої участі партизани надали діючій армії всі доступні плавзасоби, партизан О. Крячок у ніч на 21 вересня перевіз 420 перших автоматників на правий берег²⁶.

Будь-яке ведення війни не можливе без належного озброєння. Впродовж всього періоду боротьби з ворогом досліджувані нами партизани, як ніхто інший, відчували постійний брак зброї. З «Великої землі» їм не судилося діждатися жодного патрону. Та, власне, й сам зв'язок зі штабом партизанського руху з'явився лише на початку вересня 1943 р. з появою О. Тканка, у групі якого була і рація і радистка. Незважаючи на те, що командир партизанської групи майже цілий місяць просив у представництва УШПР при Військовій раді 3-го Українського фронту боєприпасів і озброєння — нічого не було²⁷.

Впродовж всього періоду боротьби у тилу ворога партизани самі діставали собі зброю. Серед джерел поповнення зброї варто виділити наступні: пошук на місцях боїв, допомога населення, конфіскація у поліцаїв,

отримання у якості трофеїв після розгрому супротивника. Слід врахувати і те, що значна кількість партизанів була із числа «оточенців» — бійців і командирів розбитих унаслідок оточень радянських армій. Тому можна припустити приховування особистої стрілецької зброї у минулому, для її подальшого використання у майбутньому. Частково, поповнення партизанського арсеналу відбулося за рахунок зброї прихованої районною партійною організацією ще в перший рік війни.

Варто відмітити, що подібна ситуація із озброєнням спостерігалася у інших партизанських загонах, що діяли на території Київщини. Так, у з'єднанні партизанських загонів ім. Хрущова, за словами командира І. Хитриченко, «озброєння добувалося виключно за рахунок місцевого населення, і противника, шляхом надіслання уповноважених, а також шляхом відкопування убитих червоноармійців, похованих разом зі зброєю»²⁸. Тож не завжди, як пише дослідник О. Гончаренко «Зберігати зброю могли лише наївні підлітки з перенасиченими мілітарними ілюзіями, сформованими дитячим максималізмом та переглядом радянських фільмів, на кшталт «Чапаєв».

Для повноцінної бойової діяльності не вистачало в основному боєприпасів. Серед яких, часом, легше знаходились патрони зброї німецького виготовлення, ніж радянської. За свідченнями одного з керівників підпільно-партизанського руху, саме обставина браку патронів, лімітувала проведення великих збройних боїв і тому командування, передусім, робило ставку на невеликі диверсії. Так, після проведення наприкінці вересня 1943 р. операції по визволенню військовополонених у с. Хоцьках партизани на два ручних кулемета мали лише 30 патронів²⁹.

Загалом, варто з'ясувати кількість партизанів з'єднання ім. Чапаєва. Відповідно до «Звіту про бойові дії об'єднаного партизанського загону № 8 ...» до зустрічі 21 вересня 1943 р. з частинами Червоної армії до складу з'єднання входило 7 основних загонів у кількості 600 чоловік, з яких 500 були передані в розпорядження Переяславського РВК. Проте число «7» переправлене спочатку на «3», а потім на «4», а «600» виправлене кульковою ручкою на 257³⁰.

У випадку з кількістю загонів, напевно «4» і є найвірогіднішим варіантом. Підтвердженням цьому може слугувати «Схема побудови партизанського з'єднання № 8 ім. Чапаєва», згідно якої структура 8-го з'єднання виглядає наступним чином: штаб з'єднання (начальник Ф. Нагайцев), 1-й загін (командир М. Попов, 43 чол.), 2-й загін (командир Тютюнник, 48 чоловік), 3-й загін (командир К. Кайсенов, 63 чоловіки), 4-й запасний загін с. Хоцьки (командир В. Іванов, 40 чоловік), командування з'єднання (командир І. Примак, комісар О. Ломака), санітарна частина (4 чоловіки), спецзагін (командир В. Бутенко, 22 чол.), партійна організація (секретар

В. Кругліков, 47 чол.), господарчий взвод (командир М. Авраменко), комуністичний союз молоді (секретар П. Луценко, 39 чол.). Нескладні підрахунки дозволяють виявити приблизну кількість партизанів — 284. Це без врахування штабу, командування та господарчого взводу з'єднання. Натомість командир оперативної групи О. Тканко у бесіді із завідуючим сектором відділу пропаганди і агітації ЦК КП(Б)У І. Слинком називає загальне число партизанів на момент закінчення бойових дій у 1 200 чоловік. З огляду на звітні матеріали «чапаєвців», особисті спогади партизанів, зпоміж усіх ця цифра видається, малоймовірною. У свою чергу, дослідник функціонування підпільно-партизанського центру с. Хоцьок В. Дем'яненко зазначає, що до з'єднання ім. Чапаєва входило близько 250-ти бійців. Сучасні джерела говорять про 227 учасників партизанської боротьби у складі з'єднання ім. Чапаєва³¹.

Тенденція до значного збільшення на момент закінчення окупації учасників антифашистської боротьби спостерігалася і у інших партизанських загонах і з'єднаннях. Так, згідно звіту 2-ї партизанської бригади ім. Сталіна, місцем дислокації якої була територія с. Скаржівки Теплицького району Вінницької області, до неї входило 1111 партизанів. За списком, поданим до Українського штабу партизанського руху — 2473 особи. Схоже можна побачити і на прикладі партизанського загону «Буревісник», діючого у роки окупації у Савранському та Голованівському районах: 112 чол. за звітом і 187 — за списком. Згідно звіту підпільно-диверсійної групи «Миколаївський центр» до неї входило 263 партизани, а за списком — 197. Обком КП(б)У затвердив інше значення — 188 бійців і командирів³².

Відомо, що двох партизанів з'єднання ім. Чапаєва Олександра Тканка та Роберта Кляйна за бойові операції зазначеного з'єднання нагородили найвищою державною нагородою — Зіркою Героя Радянського Союзу (Указ Президії Верховної Ради СРСР від 4 січня 1944 р.). Їх прізвища включені до багаточисельних довідників, історичних праць. Проте сам факт нагородження зазначених партизанів за період перебування у з'єднанні був поставлений під сумнів відразу ж після завершення окупації, як дійсними керівниками партизанського з'єднання імені Чапаєва, так і рядовими партизанами.

При висвітленні даного питання варто звернутися до передісторії. Отож, Олександр Тканко, народився 1916 р. в с. Макіївці Чернігівської області. До війни закінчив київський педагогічний інститут, працював директором педагогічного технікуму на Волині. 1940 р. розпочинає службу в Червоній армії, через рік закінчує курси політпрацівників, працював інструктором з пропаганди у політвідділі одного з районів базування радянської авіації. Два рази у складі диверсійних груп брав участь у боротьбі на окупованій території. З лютого по липень 1943 р. О. Тканко працював у представництві

Українського штабу партизанського руху при Південно-Західному фронті. У ніч з 14 на 15 серпня 1943 р. Олександра Тканка, на чолі сформованої штабом партизанського руху групи, десантують у район майбутнього наступу Червоної армії із завданням «партизанської боротьби і організацією партизанського загону». Групі, у складі дев'ять чоловік, вдалося 5 вересня 1943 р. зв'язатися з партизанами-«чапаєвцями». О. Тканко залишився при з'єднанні, у партизанському таборі. Партизанам він відрекомендувався як полковник та Герой Радянського Союзу, хоча не був ні першим, ні останнім. Із 10 по 21 вересня 1943 р. окремі члени оперативної групи О. Тканка брали участь у деяких операціях з'єднання. Натомість Олександр Тканко допоміг партизанам зв'язатися через свою рацію із штабом партизанського руху, повідомляв зведення Радінформбюро, інформував «Велику землю» про діяльність партизанського з'єднання.

Загалом, десантна група О. Тканка діяла окремо і свій перший звіт 22 вересня 1943 р. Олександр Тканко підписує як командир групи. А вже у звіті від 30 жовтня 1943 р. на ім'я начальника штабу партизанського руху при штабі Третього Українського фронту підполковника О. Асмолова він підписується як командир з'єднання ім. Чапаєва. Окрім того, присвоює собі бойові операції з'єднання і, навіть, знищення у серпні 1943 р. 60 молотарок. Це при тому, що зустріч із партизанами з'єднання ім. Чапаєва відбулася 5 вересня 1943 р.³³

Таким чином, у нагородному листі О. Тканка «Справці про діяльність партизанських загонів т. Тканко» зазначені майже всі бойові операції проведені з'єднанням ім. Чапаєва, а також партизанським загonom ім. Щорса, який не входив до нього. Після розформування з'єднання була штучно створена «Справа № 206 партизанського з'єднання Тканко», до якої прикріплені матеріали по з'єднанню ім. Чапаєва. Штаб партизанського руху з цього приводу навіть не зробив висновків по з'єднанню ім. Чапаєва, прикріпивши матеріали по з'єднанню до справи О. Тканка. Оголосивши себе командиром з'єднання, привласнивши операції проведені партизанами-«чапаєвцями» О. Тканко ввів у оману штаб партизанського руху³⁴.

Працівники Українського штабу партизанського руху склали справу № 206 з'єднання О. Тканка і вислали декілька довідок партизанам про те, що вони є партизанами з'єднання О. Тканка. Дана обставина викликала обурення партизанів. Командир 4 запасного партизанського загону (хоцьківського) В'ячеслав Іванов спробував розкрити авантюру. У листі від 30 січня 1945 р., який він надіслав до відділу пропаганди і агітації ЦК КП(б)У зокрема йдеться про наступне: «Тов. Тканко [...] не тільки не був організатором чи об'єднувачем наших партизанських загонів у єдине з'єднання, але жодного дня за час підпільної партизанської роботи з німцями не був командиром його. Якщо він звітується про партизанську діяльність нашого

з'єднання ім. Чапаєва, як командир цього з'єднання (а судячи по тому, що з'єднання ім. Чапаєва іменується у офіційних документах «з'єднанням Тканка», то це саме так), то його дії є антипартійними, бо він свідомо вводить у оману вищі органи нашої партії»³⁵.

Не в останню чергу конфлікт між командуванням з'єднанням ім. Чапаєва і О. Тканком відбився на нагородженні партизанів. Так, коли лікар О. Крячок за дорученням командування з'єднання поїхав до «партизанського штабу Південно-Західного фронту» з'ясувати за нагородження, але йому відповіли, що з'єднання Чапаєва немає, а є з'єднання О. Тканка, тож «нехай і турбується командування про це». Тому із 42-х партизанів, представлених до нагородження лише 12 отримали нагороди. Багато партизанів здобули перші свої ордени і медалі уже у регулярній армії. Організаторів партизанського руху, за словами комісара з'єднання ім. Чапаєва О. Ломаки, практично нічим не відмітили, навіть медаллю «Партизанові Вітчизняної війни». З цього приводу, командир диверсійної групи з'єднання ім. Чапаєва, А. Янцелевич пригадує: «7-го листопада нам повинні були вручити медалі «Партизану Вітчизняної війни», але О. Тканько, дізнавшись про обурення чапаєвців, його поведінкою [...] допоміг у тому, щоб нам їх не дали. Він у Начальника Штаба, полковника Асмолова, вірогідно користувався авторитетом, так, як наше з'єднання — самородок, діючий на ділянці 1-го Українського фронту для Центрального штабу Партизанського руху 3-го Українського Фронту, вірогідно виявився цінною знахідкою. У всіх було переконання, що тут має місце привласнення плодів роботи чапаєвців, головним чином Тканко, а можливо і іншими. [...] Я не зустрічав таку людину, яка знаючи Тканко і Кляйна, не обурювалася тим, що їм присвоїли звання Героя Радянського Союзу»³⁶.

Подібна ситуація виникла і з нагородженням Зіркою Героя Роберта Кляйна. Як зазначається у одному з багаточисельних довідників з біографічними відомостями Герої Радянського Союзу, Р. Кляйн народився 1913 р. в с. Міллер Волгоградської області (Росія) у родині селянина. Закінчив автомеханічний технікум. Недовго попрацювавши за спеціальністю у 1932 р. відбуває на службу до Червоної армії. 1937 р. закінчує Ульяновську бронетанкову школу. З початком Великої вітчизняної війни Р. Кляйн перебуває у діючій армії та розділяє долю, характерну для сотень тисяч бійців РСЧА першого періоду війни — оточення, окупована територія. Згодом «фольсдойче» став працювати гебітстехніком у крайстебіті «Переяслав». Книга «Герои Советского Союза: Краткий...»³⁷ не правильно подає дату переходу Р. Кляйна на бік партизанів, визначаючи її червнем 1943 р. Як свідчать архівні матеріали, на посаді гебітстехніка Роберт Кляйн працював до 14 вересня 1943 р. (тобто за шість днів до приходу Червоної армії) коли прибув до партизанського з'єднання ім. Чапаєва. Із листів адресованих на

ім'я секретарів ЦК КП(б)У М. Хрущова та Д. Коротченка впливає наступне: «У найбільших операціях і зокрема в операції по форсуванню Дніпра Кляйн участі не брав. Усі заслуги, вписані у нагородному листі Кляйна, вигадані Тканко, починаючи від дати вступу Кляйна до партизанського загону (липень 1943 р.)». Лікар з'єднання О. Крячок пригадував, що партизани хотіли розстріляти Р. Кляйна як прислужника німців³⁸.

Після тексту «Стенограми бесіди з помічником начальника штабу 1-ї української дивізії Клейн Робертом Олександровичем»³⁹ до неї розмістив свій коментар учасник підпільно-партизанської боротьби на Переяславщині В. Іванов. Зміст його наступний: «Ніякого пального до Хоцьок Кляйн не привозив і загін у лісі не постачав. Кляйн до мене (Діда Василя) не заходив ніколи. Він був у мене два рази у присутності Коновалова і Михайловського і про спецзавдання розмов не було. Все це вигадка. На квартирі у мене Тканко ніколи не був. Брехня все. Суцільна брехня: машин взято 3, а не 5; людей — 9, а не 22 і не він цим керував, а Михайловський і Коновалов, які домовилися зі мною про передачу їх до загону Ломакі-Примака»⁴⁰.

Зміст описаного вище чітко В. Іванов охарактеризував ще 1944 р.: «Вийшло нескладно: хто нічого не зробив чи «при цьому був присутній» отримав більше ніж треба, а варті відзначення залишені у тіні»⁴¹.

Після визволення території Червоною армією придатних до військової служби партизан з'єднання ім. Чапаєва чекало продовження боротьби з ворогом. Частина з них поповнила ряди діючої армії, частину відправили у складі партизанських груп у тил ворога, багатьох відправили до штрафних батальйонів. За словами І. Коржика, який входив до партизанського з'єднання ім. Чапаєва, після його розформування, декілька десятків офіцерів відправили на перевірку до спецлагерю, що знаходився поблизу російського міста Рязань. Після чого їх направили у штрафний батальйон: «У батальйоні було 1 200 офіцерів, в тому числі 25 полковників, яких на старості літ зробили рядовими... до середини березня із 1 200 чоловік у батальйоні залишилося 48 бійців...»⁴².

До числа «штрафників» потрапив і начальник штабу партизанського з'єднання ім. Чапаєва ст. лейтенант Ф. Нагайцев, на якого, за спогадами, командира 3-го загону К. Кайсенова назбирали фальшиві документи-обвинувачення. Начальник штабу загону Кайсенова Олексієнко у присутності працівників особового відділу піддався побиттю заступником начальника штабу партизанського руху при штабі Південно-Західного фронту підполковником Носковим. Сам К. Кайсенов теж підтримує думку про те, що О. Тканко привласнив собі заслуги у формуванні з'єднання⁴³.

Проте не все так просто зі «штрафниками», як дехто із сучасних дослідників проблематики подає. Згідно довідки, за підписом капітана особливого відділу Подображнікова Ф. Нагайцев особисто розстріляв

механіка [*прізвище не можливо розібрати — Авт.*], а також разом спільно з лікарем Бойко «розстріляли лікаря Зайченка і його дружину, що проживали у с. Хоцьки Переяславського р-ну Київської області, за що не знаю розстріляли і тещу, залишилося 2-є дітей. Це тоді, коли територія була визволена. Лікар Бойко, був у нас у загоні і при виході його із тилу був відпущений додому. Я маю свідчення, що Бойко вже за це вбивство сидить»⁴⁴. В свою чергу В. Іванов говорить у листі до О. Ломаки від 28 вересня 1944 р., що Ф. Нагайцев і лікар Бойко, ігноруючи радянські закони зайнялись бандитизмом⁴⁵. Можливо це і є «фальшиві документи-обвинувачення», а можливо і ні. Подальша пошукова робота у цьому напрямі повинна більш чітко окреслити це питання.

Після визволення окупованої території Червоною армією з'явилася велика кількість бажаючих якимось чином пов'язати себе з антифашистським рухом, щоб якимось виправдати своє перебування на окупованій території відповідно до світогляду радянського громадянина. Передусім це стосується комуністичного партактиву. Адже відомо, що не зважаючи на заклик комуністичної партії стати до смертельної боротьби із ворогом, частина партійців не тільки не приступила до розгортання такої у силу різних обставин, а й стала на службу до нової влади.

У травні 1945 р. комісія Ржищівського РК КП(б)У провела розслідування діяльності партизанського загону № 1 з'єднання ім. Чапаєва і виявилось, що результати роботи цього загону уже фігурували у матеріалах справи, але у звіті іншого загону — партизанського загону ім. Боженко того ж самого з'єднання ім. Чапаєва. Керівниками загону були І. Мелай (командир) і С. Шевченко (комісар). Згідно списку особового складу до нього входило 34 партизани. Серед головних результатів бойової діяльності: потоплення 2-х парадних, 6-ти барж, 2-х катерів, знищення 2-х офіцерів і 134 солдат, звільнення радянських військовополонених 2 500 чол. До звіту (на 17-ти аркушах) І. Мелай додав 13 підтверджень сільських рад про проведення бойових операцій у цих селах, а також карту-схему засади розроблену у штабі партизанського з'єднання ім. Чапаєва. Проте, звіт колишнього завідувачого відділом пропаганди і агітації у Ржищівському РК КП(б)У і за сумісництвом «командира» партизанського загону І. Мелая не пройшов. Перевіряючи комісія встановила, що бойові операції проведені на території Ржищівського району належать з'єднанню ім. Чапаєва, в яких ні І. Мелай, ні С. Шевченко участі не брали. У березні 1943 р. вони дійсно перебували у складі з'єднання, але через кілька днів дезертирували⁴⁶. «Чапасьцями» робилися спроби знову повернути їх до спільної боротьби. Спроби ні до чого не привели.

На скільки стає зрозумілим зі слів А. Янцелевича, то загін у складі 12-ти чоловік все ж існував поблизу сіл Колесище та Малий Букрин, проте

«бойова діяльність» полягала у тому, що коли в селі панував відносний спокій вони виходили на прилеглі висоти, співали пісні, робили кілька вистрілів і розходились по будинкам своїх наречених. Цією своєю поведінкою вони створювали у частини населення думку про те, що вони дійсно є партизанами»⁴⁷. Комісар О. Ломако, в свою чергу, повністю спростував існування у складі з'єднання ім. Чапаєва загону ім. Боженка, а І. Мелая та С. Шевченка назвав дезертирами⁴⁸.

Питання вивчення діяльності партизанського з'єднання ім. Чапаєва, як і підпільно-диверсійна робота будь-якого іншого з'єднання, загону чи групи є надзвичайно складним та відповідальним. Воно вимагає від дослідника особливого підходу. Принцип наукової об'єктивності у даному випадку повинен реалізовуватися повною мірою.

Складність обраного питання пояснюється, передусім, суперечливою джерельною базою. Історична наука, яка до недавнього часу, розвивалася у чіткому руслі комуністичної ідеології не відображала належним чином об'єктивний стан справ. На сьогодні, певною мірою, належному висвітленню тих подій заважає дослідницький суб'єктивізм, що категорично не припустимо у дослідженні партизанського руху. Підпільно-партизанська проблематика є делікатною темою, де поєднана з одного боку радянська ідеологія, а з другого — людська жертвність.

Сучасні ж дослідники, часом, цитуючи радянську історіографію повністю заперечують висновки останньої, ґрунтуючи положення своїх робіт на кількох віднайдених не апробованих фактах, показуючи дійсність однобоко. Можна навести конкретний випадок, який несумлінний дослідник трактував би у своєму руслі. Наприклад: йде мова про підрив партизанською групою О. Тканка кількох ешелонів противника на ділянці Київ–Гребінка із використанням колісних замкачів. Мова йде не про кількість — про факт підриву. З цього приводу, згадуваний уже не одноразово В. Іванов говорив, сумніваючись у здійсненні операції, що ніяких колісних замкачів він в учасників групи О. Тканка не бачив. Сучасному несумлінному досліднику цитати В. Іванова цілком вистачило б для чергової викривальної публікації. Проте, якщо попрацювати краще можна знайти щоденник, записаний найвірогідніше, учасником зазначеної групи, інструктором підривників В. Бурим, який у деталях розповідає про підрив тих же ешелонів з використанням колісних замкачів, їх закінчення і наступне закладення мін примітивного типу⁴⁹.

Аналогічних випадків надзвичайно велика кількість. Із проголошенням незалежності України, коли розпочалося бурхливе переосмислення історії нашої держави протягом 1917–1991 рр., найактивніше в історичній науці стали досліджуватися замовчувані й затавровані теми діяльності ОУН та УПА, трагедія Голодомору 1932–1933 рр. У недалекому минулому колись

одна з ключових тем історії Великої вітчизняної війни стала менш привабливою для вітчизняних науковців.

Не маючи за мету применшити внесок партизанів з'єднання Чапаєва у дезорганізацію ворожого тилу та їх вклад у перемогу над нацизмом слід сказати, що на сьогодні доволі складно визначити чітку картину заподіяної шкоди окупантам, адже, у більшості випадків, кількісні втрати, завдані партизанами німецькому противнику у живій силі та матеріальних предметах, зазначені, як правило, у партизанських звітах, перевірити доволі складно. Проте, незважаючи на це, простежується цікава деталь: велика частина партизанів та підпільників були колишніми «оточенцями». Цей фактор, напевно, і був організуючим у створенні партизанських загонів та підпільних груп, але не варто відкидати також і місцевих селян, які на власному досвіді побачили всі «принади» життя в окупації та поповнили ряди учасників антифашистського руху.

У питанні вивчення партизанського та підпільного рухів, не дивлячись на те, що Велика вітчизняна війна та власне сама нацистська окупація закінчилися вже понад як шістьдесят років, залишається ще багато невідомого. Завданням сучасного дослідника історії партизанського руху — вивільнення конкретних об'єктивних обставин від ідеологічних нашарувань.

Подальше ретельне вивчення архівних матеріалів з даної проблематики разом із залучення нових додаткових джерел: спогадів, рукописних записів та документальних матеріалів, мають окреслити більш повну характеристику того часу. Пошукова робота у цьому напрямку є актуальною та перспективною, адже її проведення дасть змогу більш глибоко пізнати історію краю, з'ясувати невідомі аспекти антифашистської боротьби.

Важко говорити про масовий характер партизанського руху, про головну роль комуністичної партії у його організації на досліджуваній території за відсутності такої та ще про багато чого. Але, кожна партизанська акція чи операція, часом, забирала за собою людське життя — найвищу цінність, на якій не варто спекулювати.

¹ Сікорський М.І., Швидкий Д.Т. На землі Переяславській. — К., 1971. — 210 с.

² Історія міст і сіл УРСР: Київська область / Ред. колегія тому Рудич Ф.М. (голова), Бакуменко П.І., Бачинський П.П. та ін. — К., 1971. — 792 с.

³ Непокорённая земля Киевская: Из истории всенар. борьбы в тылу врага 1941–1944 / Авт. коллектив: В.Н. Немятый, Д.Ф. Григорович, О.С. Кременчугская и др.; Редкол.: Павленко Л.И., Головкин Д.Б., Мельник В.Я. и др. — К., 1985. — 251 с.

⁴ *Мінгазутдінов О.* Народна боротьба проти фашистських окупантів на Переяславщині в роки Великої Вітчизняної війни // Переяславська земля і духовний світ людини. — Зб. наук. пр. — К. — Переяслав-Хмельницький, 1998. — С. 146–149.

⁵ *Дем'яненко В.* Діяльність антифашистської підпільної організації в с. Хоцьки Переяславського району (1941–1943) // Переяславська земля і духовний світ людини. — Зб. наук. пр. — К. — Переяслав-Хмельницький, 1998. — С. 101–103.

⁶ *Дем'яненко В.* Рух опору на Переяславщині у 1941–1943 рр. // Сторінки воєнної історії України: Зб. наук. статей / НАН України. Ін-т історії України. — К., 2005. — Вип. 9. — Част. 2. — С. 370–378.

⁷ *Гончаренко О., Таранон О.* Рух опору на Переяславщині періоду нацистської окупації (1941–1943 рр.) // Наукові записки з української історії: Зб. наук. статей. — Вип. 21. — Переяслав-Хмельницький, 2008. — С. 282–288.

⁸ *Потапенко Я.* Особливості антифашистського руху опору на Переяславщині у період радянсько-німецької війни 1941–1945 років // Наукові записки з української історії: Збірник наукових статей. — Вип. 21. — Переяслав-Хмельницький, 2008. — С. 289–294.

⁹ *Потапенко Я., Гончаренко О.* Переяславщина у період Великої Вітчизняної війни 1941–1945 рр. // Переяслав у віках: Монографія / Авт. упоряд. проекту Коцур В.П., Колибенко О.В. — К., 2007. — С. 254–268.

¹⁰ *Капась І., Нагайко Т.* Джерела по вивченню історії Переяславщини у роки нацистської окупації // PEREYASLAVICA: Наукові записки Національного історико-етнографічного заповідника “Переяслав” / Зб. наук. статей. — Вип. 2 (4). — 2008. — 360 с.

¹¹ *Лавриненков В.Д.* Возвращение в небо / Лит. запись Хорунжего А. — М., 1974. — 240 с., 10 л. ил. (Военные мемуары); *Лавриненков В.Д., Беловол Н.Н.* Дед Василий: Повесть. — К., 1984. — 159 с.; *Кайсенов К.* Партизанской тропой. Записки партизана. — Алма-Ата, — 1965. — 432 с.; *Кайсенов К.* Из когтей смерти [Записки командира партизанского отряда]. Перевод с казах. П. Якушева. — М., 1962. — 160 с.; *Кайсенов К.* Партизаны Переяслава [Записки командира партизанского отряда]. — Алма-Ата, 1958. — 115 с.; та ін.

¹² Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі — ЦДАГО України). — Ф. 166, оп. 3, спр. 251, арк. 52.

¹³ ЦДАГО України. — Арк. 76–77.

¹⁴ Там само. — Ф. 260, оп. 1, спр. 2, арк. 27.

¹⁵ Вітчит партизанського об'єднання № 8 ім. Чапаєва // Фондова колекція рукописних матеріалів НІЕЗ «Переяслав». Шифр РД-41, інв. № 41. — Арк. 28.

¹⁶ ЦДАГО України. — Ф. 166, оп. 3, спр. 86, арк. 240 зв.

¹⁷ Там само. — Арк. 241.

¹⁸ Непокорённая земля Киевская: Из истории всенар. борьбы в тылу врага 1941–1944 / Авт. Коллектив: В.Н. Немятый, Д.Ф. Григорович, О.С. Кременчугская и др.; Ред. кол.: Павленко Л.И., Головки Д.Б., Мельник В.Я. и др. — К., 1985. — С. 36.

¹⁹ *Кайсенов К.* Партизаны Переяслава [Записки командира партизанского отряда]. — Алма-Ата, 1958. — С. 15.

²⁰ Вітчит партизанського об'єднання № 8 ім. Чапаєва. — Фондова збірка НІЕЗ «Переяслав». — № 41, РД-41. — Арк. 5.

²¹ Там само. — № 41, РД-41. — Арк. 6.

²² ЦДАГО України. — Ф. 260, оп. 1, спр. 2, арк. 3–4.

²³ *Чайковський А.С.* Невідома війна: Партизанський рух в Україні 1941–1944 рр. мовою документів, очима історика. — К., 1994. — 256 с. — С. 76.

²⁴ Україна партизанська. Партизанські формування та органи керівництва ними (1941–1945 рр.): Наук.-довід. вид. / Авт. упоряд.: Бажан О.В., Кентій А.В., Лозицький В. С. та ін.; Редкол. —Смолій В.А. та ін. — К., 2001. — С. 85.

²⁵ *Кайсенов К.* Партизанские тропы: Документальная повесть и рассказы / Пер. с каз. — Алма-Ата, — 1985. — 360 с., 12 л. ил.

²⁶ ЦДАГО України. — Ф. 62, оп. 1, спр. 1678, арк. 2.

²⁷ Там само. — Ф. 260, оп. 1, спр. 2, арк. 12.

²⁸ Там само. — Ф. 166, оп. 3, спр. 85, арк. 13.

²⁹ Там само. — Спр. 86, арк. 257.

³⁰ Вітчит партизанського об'єднання № 8 ім. Чапаєва // Фондова колекція рукописних матеріалів НІЕЗ «Переяслав». — Шифр РД-41, інв. № 41. — Арк. 8.

³¹ Центральний державний архів громадських об'єднань. Путівник / Державний комітет архівів України. Центральний державний архів громадських об'єднань України; Ред. кол.: Р. Пиріг (голова), Г. Боряк, Б. Іваненко, В. Лозицький. — К., 2001. — 496 с. — С. 232; Україна партизанська. Партизанські формування та органи керівництва ними (1941–1945 рр.): Наук.-довід. вид. / Авт. упоряд.: О.В. Бажан, А.В. Кентій, В.С. Лозицький та ін. — К., 2001. — С. 85.

³² *Лисенко О.* Джерелознавчі аспекти дослідження історії партизанського руху в Україні 1941–1944 рр. // Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики: Зб. наук. праць та спогадів пам'яті відомого вченого історика, д. і.н., професора Володимира Олександровича Замлинського. — Число 6 (7). — У двох част. — К., 2001. — Ч. 2. — 444 с. — С. 89.

³³ ЦДАГО України. — Ф. 260, оп. 1, спр. 2, арк. 19.

³⁴ Там само. — Ф. 62, оп. 1, спр. 1713, арк. 3.

³⁵ Там само. — Арк. 46.

³⁶ Там само. — Ф. 166, оп. 3, спр. 86, арк. 208.

³⁷ Герои Советского Союза: Краткий биографический словарь: [В 2 т.]. Пред. ред. коллегии И.Н. Шкадов: Т1 /Абаев — Любичев/. — М., 1987. — С. 661.

³⁸ ЦДАГО України. — Ф. 62, оп. 1, спр. 1713, арк. 5.

³⁹ Там само. — Ф. 166, оп. 3, спр. 86, арк. 210–232.

⁴⁰ Там само. — Арк. 233.

⁴¹ Там само. — Арк. 54.

⁴² *А. Гогун.* Сталинские коммандос: украинские партизанские формирования. Малоизученные страницы истории. 1941–1944. — М., 2008. — С. 301–302.

⁴³ Лист К. Кайсенова до М. Сікорського // Фондова колекція рукописних матеріалів НІЕЗ «Переяслав». — Шифр «Архів», інв. № 123/6.

⁴⁴ ЦДАГО України. — Ф. 260, оп. 1, спр. 2, арк. 19.

⁴⁵ Там само. — Ф. 62, оп. 1, спр. 1713, арк. 56.

⁴⁶ Там само. — Ф. 260, оп. 1, спр. 6, арк. 5.

⁴⁷ Там само. — Ф. 166, оп. 3, спр. 86, арк. 184.

⁴⁸ Там само. — Ф. 260, оп. 1, спр. 6, арк. 5.

⁴⁹ Там само. — Спр. 2, арк. 26.

Автор статьи на основе собственных исследований делает попытку раскрыть проблемы, связанные с организацией и расформированием партизанского соединения № 8 им. В. Чапаева. Прежде всего, внимание сосредоточено на количественном составе участников антифашистской борьбы, вопросе формирования руководящего «ядра» партизанской организации, участия партизан после расформирования соединения, их награждения и ряд других малоисследованных аспектов.

Ключевые слова: партизаны, партизанское соединение № 8 им. В. Чапаева, партизанский отряд, командир, комиссар, расформирование, антифашистская борьба, подпольная группа, подпольно-партизанская борьба.

The author of the article on the basis of own researches gives it a shot to expose problems, related to organization and disbandment of partisan connection № 8 name of V. Chapaeva. Foremost, attention is concentrated on the quantitative list of entries of anti-fascist fight, question of forming of leading “kernel” of partisan organization, participation of partisans, after disbandment of connection, their rewarding, and row of other scantily explored aspects.

Keywords: partisans, partisan connection № 8 the name of V. Chapaeva, guerrilla, commander, commissar, disbandment, anti-fascist fight, underground group, underground-partisan fight.